

Magnussen, I.E. (2024). Føles som hjemme: Menigheten som familie.
I G. C. Aakvaag & U.-D. K. Bæck (Red.), *Robuste fellesskap* (s. 271–293).
Fagbokforlaget. DOI: <https://doi.org/10.55669/oa240211>

Kapittel 11

Føles som hjemme

Menigheten som familie

Ida Elise Magnussen

Innledning

«Selv om vi var langt unna, med mange fremmede, følte det fortsatt som hjemme», sa Ruth om menigheten hun var en del av. Men, hva er egentlig et hjem? Marianne Gullestad skriver at «ordet hjem bringer sammen i ett begrep både ideen om et sted og ideen om et sosialt fellesskap knyttet til dette stedet» (1989, s. 54). Som jeg vil vise i dette kapitlet, er ikke et hjem bare en fysisk struktur, men handler like mye om sosiale relasjoner. Jeg vil også vise hvordan trossamfunnet kan få rollen som et hjem og en familie for mennesker med innvandrerbakgrunn.

Det er en utbredt oppfatning at Norge er et sekulært land og at en fallende andel av befolkningen anser seg selv som troende. Forskning viser derimot til en jevn økning av deltakelse i trossamfunn, og denne økte deltakelsen knyttet opp til innvandring (Loga, 2012, s. 56). Studier viser dessuten at innbyggere i Norge med minoritetsbakgrunn deltar i større grad enn majoritetsbefolkningen i religiøse organisasjoner (Ødegård et al., 2014). For mange innvandrere er trossamfunnet det første sosiale fellesskapet de deltar i når de kommer til Norge, og det spiller en sentral rolle i å skape en sosial tilknytning til (lokal)samfunnet de har flyttet til. Kristne trossamfunn stod i 2022 for mer enn halvparten av medlemmene i tros- og livssynssamfunn utenfor Den norske kirke (Statistisk sentralbyrå, 2022).

Dette kapitlet er basert på deltakende observasjon og kvalitative intervju i et kristent trossamfunn utenfor Den norske kirke. Hensikten med kapitlet er å utforske hva det betyr for mennesker med innvandrerbakgrunn å delta i religiøse menigheter. Kan religiøse menigheter bidra til å skape fellesskap? Kan religiøse fellesskap føre til integrering? Er de religiøse fellesskapene robuste?

Hjem

En studie om hjemlengsel viser at hjem er et sted man føler seg komfortabel og et sted man føler at man hører til. Et sted man kan være seg selv. Et sted hvor man kan gjøre aktiviteter man liker, ha nær interaksjon med viktige mennesker og føle seg trygg og elsket (Scharp et al., 2016, s. 1186). En viktig måte å håndtere hjemlengsel på er å søke sosial støtte fra andre som kommer fra samme sted og/eller har lignende bakgrunn.

Scharp og medarbeidere peker på tre aspekter som er viktige ved hjem. Det første handler om *fysisk beliggenhet*. Det andre handler om at hjem er *mennesker*. Her spiller familien en sentral rolle. Mennesker kan skape en følelse av hjem og lette på følelsene av hjemlengsel. For det tredje er hjem *følelser* (2016, s. 1184).

En sosiologisk forståelse av hjem refererer altså ikke bare til et sted, men handler også om relasjoner (Boccagni & Kusenbach, 2020, s. 596). Hjem er både en følelse og et sted som blir fylt med mening gjennom rutinene som blir utført her og følelsen av beskyttelse og intimitet som det formidler. Hjemmet er avhengig av meningsfulle relasjoner vi har skapt med andre mennesker. Hjemmet er et sted hvor vår tilstedeværelse ikke trenger noen forklaring. Hjem handler også om sosiale praksiser som vi gjør for at det skal bli hjemlig (Boccagni & Kusenbach, 2020, s. 599).

Det finnes noen fellestrekk mellom et hjem og et trossamfunn. Bertolani og medarbeidere (2021) snakker om hvordan en *gurdwara*, sikhenes religiøse samlingssted, i London, kan bli sett på som halv-offentlig (semi-public) fordi den har elementer ved seg som ligner på de som finnes i et privat hjem. De trekker derfor noen paralleller mellom det halv-offentlige tilbedelsesstedet og et privat hjem. Gurdwaraen gir en følelse av familiær komfort og omsorg som er knyttet til det å være hjemme. I likhet med et privat hjem er for eksempel matlaging og det å dele måltider sentrale aktiviteter. Gjennom å tilby en følelse av fellesskap og tilhørighet gir gurdwaraen et trygt og kjent sted for de besøkende. Gurdwaraen er ikke helt offentlig og ikke helt privat i at det er visse symbolske og fysiske grenser som må krysses før en kommer helt inn i menigheten. Det skjer gjennom handlinger som vask av hender og føtter. Forfatterne argumenterer for at gurdwaraen ikke bare fungerer som et religiøst sted, men også som et sosialt og kulturelt samlingspunkt.

Familie

Hjem handler om mennesker og sosiale relasjoner. Familie utgjør ofte disse relasjonene. Mye av forskningen på familie setter søkelys på familien innenfor den private husholdningen. Familie blir imidlertid brukt i mange ulike

kontekster og trenger ikke å handle om biologisk eller juridisk status mellom personer (Gubrium & Holstein, 1990, s. 118–119). Et sosialkonstruktivistisk perspektiv på familie handler om at vi som forskere er opptatt av hvordan folk beskriver og snakker om familie. «Vi må lytte for å kunne se» (Gubrium & Holstein, 1990, s. 9). Familie er altså ikke en gitt størrelse, men et sosialt konstruert fenomen som blir gjort meningsfull gjennom interaksjon (Gubrium & Holstein, 1990, s. 12). Familie blir altså skapt gjennom en prosess og er ikke en ferdig definert kategori. Det betyr at familie handler om sosiale relasjoner som ikke nødvendigvis innebærer biologisk slektskap. Det handler heller om roller og funksjoner som personer har i forhold til hverandre. Et viktig aspekt ved dette er tilliten og omsorgen som mennesker føler og viser for hverandre. I dette kapitlet skal jeg vise hvordan medlemmene i denne menigheten definerer hverandre som familie uten at det er basert på et biologisk eller juridisk slektskap.

Tillit

Tillit er et sentralt tema i sosiologien. Sosiologien er opptatt av hva som holder samfunnet sammen, hva som opprettholder en slags sosial orden, og her er tillit en viktig faktor. Sosiologien fokuserer på hva som kjennetegner forholdet mellom individet og samfunnet (Misztal, 1996, s. 26). Tillit spiller en svært viktig rolle for at sosiale grupper og samfunn skal fungere (Cook, 2001, s. xxvii).

Tillit kan defineres som viljen til en person (tillitsgiver) til å være sårbar overfor en annen person (tillitsmottaker) (Schilke et al., 2021, s. 240). Dette innebærer en viss risiko, siden tillitsgiveren antar at tillitsmottakeren vil handle på en måte som bidrar til å ivareta tillitsgiverens interesser til tross for at tillitsmottakerens handlinger er utenfor tillitsgiverens kontroll.

Ifølge Robert Putnam (2000) er sosial kapital evnen til å skape og opprettholde tillitsfulle relasjoner mellom mennesker. Det handler om «forbindelser mellom individer – sosiale nettverk og normene for resiprositet og tillit som oppstår fra dem» (2000, s. 19). Putnam skiller mellom to typer sosial

kapital. Sammenbindende sosial kapital er eksklusiv (exclusive), det består av et nettverk av tillitsfulle relasjoner som er rettet innover mot gruppen, og består av individer som deler visse kjennetegn og interesser som for eksempel etnisitet, språk, religion eller ideologisk tilhørighet. Den brobyggende sosiale kapitalen er derimot inkluderende (inclusive) og rettet utover mot å knytte bånd mellom mennesker på tvers av sosiale skillelinjer som kanskje ikke ellers ville hatt kontakt med hverandre (2000, s. 22). I kapitlet vil jeg undersøke hva slags sosial kapital som skapes i religiøse fellesskap.

Kjeder av interaksjonsritualer

Gjennom sin teori om interaksjonsritualkjeder bidrar Collins med et perspektiv på hvordan fysisk og emosjonell samhandling bidrar til gruppesolidaritet, eller en følelse av medlemskap i en gruppe (Collins, 2004, s. 49). Med situasjoner heller enn individer som utgangspunkt for analyse viser han hvordan kjeder av situasjoner bidrar til å skape såkalt emosjonell energi hos individet (Collins, 2004, s. 3). Jeg vil komme tilbake til dette litt seinere i kapitlet. Utgangspunktet for interaksjonsritualene består av fire elementer. For det første innebærer interaksjonsritualene den fysiske tilstedeværelsen til to eller flere individer. Individene blir bevisst eller ubevisst påvirket av hverandres tilstedeværelse. For det andre finnes det grenser som skiller de som deltar fra de som ikke deltar. For det tredje har individene et felles fokus på en aktivitet eller et objekt og kommuniserer dette til hverandre. For det fjerde deler de en felles sinnsstemning eller følelsesmessig opplevelse (Collins, 2004, s. 49).

Gjennom teorien viser Collins hvordan hverdagslige sosiale interaksjoner kan betraktes som ritualer. Gjennom intervju og det jeg har valgt å kalle «feltfortellinger» fra religiøse møter, vil jeg benytte Collins' perspektiv for å belyse hvordan det å delta i de religiøse møtene bidrar til å skape fellesskap for mennesker som bor utenfor sine hjemland og kanskje i tillegg langt fra sin biologiske familie.

Materiale og forskerposisjonering

Kapitlet er basert på deltakende observasjon i gudstjenester, bibeltimer, husfellesskap og bønnemøter i en kristen karismatisk menighet i perioden mai 2021 til mars 2022. Jeg vil i kapitlet gi leseren et innblikk i fellesskapet i menigheten gjennom tre «feltfortellinger», som består av redigerte utdrag fra mine feltnotater. I tillegg har jeg gjennomført fem semistrukturerte intervju med syv deltakere med migrasjonsbakgrunn som går regelmessig i menigheten. Hovedfokuset i intervjuene var deltakernes personlige erfaringer med å delta i menigheten og hva menigheten betyr for dem. Alle som har deltatt i forskningsprosjektet og som blir omtalt i dette kapitlet, har fått fiktive navn. Samtlige deltakere samtykket til lydopptak. Alle gudstjenestene ble streamet og gjort tilgjengelig i etterkant via menighetens Facebook-side. Dette gjorde at jeg også hadde tilgang til disse videoopptakene og kunne se dem igjen dersom jeg hadde behov for det. Det gjorde det også mulig for meg å transkribere og på denne måten kunne gjengi sitater fra gudstjenestene. Sikt har vurdert prosjektet som i tråd med personvernlovverket for forskning.

Menigheten har omkring 60 medlemmer fra cirka 13 forskjellige land og har gudstjenester hver søndag i tillegg til ulike husfellesskap i private hjem i løpet av uka. Gudstjenestene blir holdt både på norsk og engelsk ved hjelp av tolk. De fleste medlemmene er rekruttert gjennom venner og bekjente som allerede er medlemmer i menigheten.

«Hvorfor vil en ikke-religiøs person gjøre forskning i kirker?», spør en ung kvinne i menigheten meg. Jeg svarer at jeg som ikke har en religiøs bakgrunn, er drevet av en nysgjerrighet og et ønske om å få innblikk i og en bedre forståelse av hva som foregår i ulike menigheter. Å gå inn i religiøse rom som ikke-religiøs har uten tvil hatt innvirkning på mine observasjoner og på hvordan jeg blir møtt i menigheten. Jeg opplevde at åpenheten og nysgjerrigheten på å forstå andres liv var gjensidig. Samtidig opplevde jeg at ulike medlemmer i menigheten «sjekket opp» min religiøse status med jevne mellomrom. Altså hvorvidt noe hadde skjedd med min tro som et resultat av å ha deltatt på gudstjenester og andre møter i menigheten. Jeg har vært opptatt av være så åpen som mulig om min tro og om mine intensjoner med å delta i gudstjenester og andre møter.

Det er mye aktiviteter i tilknytning til menigheten gjennom hele uka, blant annet gudstjenester, husfellesskap og bønnemøter. I neste del av artik-

kelen skal jeg ved hjelp av empiri fra feltfortellinger og intervjudata utforske hva menigheten betyr for personer med minoritetsbakgrunn.

Sammen for Ukraina

Med et stort smil starter Ezekiel gudstjenesten med å spørre menigheten hvordan uka har vært. Han venter ikke på noe svar. «Kan du snu deg rundt og si 'hei' til noen?», spør han oss. «Ikke til noen du kjenner fra før, men til noen du ikke har hilst på før», understreker han. Det tar ikke lang tid før det høres en summing av stemmer gjennom hele lokalet. Jeg snur meg og sier «hei» til de som sitter bak meg, før jeg snur meg tilbake igjen. Ezekiel står og smiler mens han ser utover menigheten.

Han blir litt mer alvorlig. «Det er godt her i dette landet nå, men det er ikke alle land som har det like godt som oss. Jeg vil at vi skal starte i dag med å be sammen for Ukraina.» Han inviterer Marcus, en av de andre lederne, til å komme å be sammen med menigheten. Ezekiel ber oss om å bøye ned hodet mens Marcus ber. Før han begynner å be, vil Marcus gjerne si noe. Han sier at «vi har medlemmer i denne menigheten fra Ukraina. Og vi har også flere russere. Og vi er så glade i både ukrainere og russere. Men det vi ikke liker, er denne aggresjonen som vi ser nå mot et land. Det er en stor humanitær krise og det er mange som er på flukt». Marcus forteller at han for noen dager siden hadde blitt kontaktet av en far fra Ukraina. Han hadde kone og fem barn og ba om forbønn [han ville at noen skulle be for han og familien]. «Gud gjorde et mirakel for dem», sier Marcus. Rett før møtet fikk han en melding om at de hadde klart å komme seg over grensa til Polen. «Så på samme måte som Gud har gjort et mirakel for dem, vil vi nå be om at Gud skal gjøre store og små mirakler i Ukraina», sier han. Marcus begynner å be. Han ber Gud om at siden han rår over verden, at han skal stoppe aggresjonen. «Vi ber for barna som opplever denne krigshandlinga. Vi ber om beskyttelse og at du skal beskytte de mot traumer. Beskytt menneskeliv. Vi ber for de som er på flukt. At de har noe å spise, at de holder seg varme og at de får den hjelpa de trenger. Vi ber for de som har makt. Vi ber om at din visdom vil lede dem. Vi ber om at du skal åpne hjertet til statslederne, Herre. Vi ber for alle våre venner i Ukraina.

Vi ber for alle våre venner i Russland. Vi vet at i deg så er vi ett folk. Vi ber om at ditt folk skal være et annerledes folk i denne situasjonen. Bryt denne situasjonen og la det komme til en ende. I Jesu Kristi navn, amen.»

Mens Marcus ber, har de fleste lukkede øyne og hodet bøyd ned. Noen sitter med foldede hender, noen sitter med åpne hender med håndflatene vendt oppover og noen har armene hevet over hodet med håndflatene åpne. Alle har samme fokus: å be for de som har det vanskelig i Ukraina og Russland.

Ezekiel kommer opp foran menigheten og bryter opp den alvorlige stemningen. Han utbryter «halleluja, vi tror at Gud vil gripe inn!». Han spør om det er noen som er her for første gang. Det er tre personer som rekker opp hånda. «La oss klappe sammen for Jesus!», sier han engasjert. Det går en applaus gjennom rommet. Han ber dem om å fortsette å rekke opp hånda så alle kan se dem. «Dette [menigheten] er en familie, og vi er så glade for å ha dere her», sier han. Han ber oss om å klappe for dem en gang til. Han inviterer lovsangsteamet opp på scenen og ber oss reise oss opp og be mens de gjør seg klare. Lovsangsteamet begynner å spille «Hosanna». På en storskjerm bak scenen kan vi følge teksten både på engelsk og på norsk. I de roligere partiene i sangen kan vi høre tydelig at menigheten synger med. Rundt meg ser jeg at noen strekker hendene i været, andre står eller sitter på knærne på gulvet med foldede hender mens sangen og musikken fortsetter rundt dem. To jenter på fremste rad står og hopper energisk mens de synger.

Menigheten som fellesskap

Som tidligere nevnt, har interaksjonsritualene til Collins (2004) fire hovedingredienser som er forbundet med hverandre og som gjensidig påvirker hverandre. For det første forutsetter det at det er to eller flere personer som oppholder seg på samme sted, og som bevisst eller ubevisst påvirker hverandre med sin kroppslige/fysiske tilstedeværelse. Det er deltakernes felles tro som samler dem fysisk til gudstjeneste i denne menigheten. Som feltfortellingen over viser, påvirker deltakerne hverandre fysisk gjennom de kroppslige

praksisene knyttet til gudstjenesten. Ezekiel er oppmerksom på hvem som er til stede, og i gudstjenesten dedikeres det tid til å ønske nye medlemmer velkommen.

For det andre finnes det en grense som definerer hvem som er utenfor og hvem som er innenfor. I dette tilfellet kan vi si at det er en fysisk grense, kirkebygningen separerer de som er en del av fellesskapet fra de som ikke er det. Det ville være unaturlig for en som ikke har en religiøs overbevisning, å komme hit. Det er også en sosial grense som skiller de som aktivt deltar i bønnen og lovsangen fra de som ikke gjør det. For eksempel er jeg fysisk til stede i gudstjenesten, men jeg er ikke en «insider» i form av å være en troende og et fast medlem av menigheten, og det faller meg derfor ikke naturlig å sitte med foldede hender og lukkede øyne selv.

Interaksjonsritualet innebærer også en felles oppmerksomhet rettet mot en aktivitet eller objekt, som deltakerne kommuniserer til hverandre. Deltakerne i gudstjenesten har et felles fokus gjennom bønne- og lovsangsaktiviteten. De henvender seg samlet til Gud for å be om en løsning på krigen i Ukraina. De står sammen mot krigen. Dette fokuset blir formidlet gjennom de kroppslige handlingene (foldede hender, hender som strekkes mot Gud, og dans) som ledsager bønnen og lovsangen. Sist, men ikke minst deler deltakerne en felles emosjonell opplevelse. Atmosfæren i rommet signaliserer at deltakerne deler alvor i bønn og en ekstatisk stemning gjennom lovsangen og de kroppslige uttrykkene. Det er ifølge Collins særlig det felles fokuset og de delte emosjonene som påvirker og forsterker hverandre i interaksjonsritualer (Collins, 2004, s. 48). Etter som deltakerne blir mer fokusert på den felles aktiviteten og den delte følelsesmessige opplevelsen gjennom bønn og lovsang og de kroppslige handlingene forbundet med disse aktivitetene, og de blir mer oppmerksomme på hverandres bevissthet, blir den delte følelsen mer intens. Kanskje er det denne forsterkede følelsesmessige opplevelsen som får folk til å hoppe i ekstase? Lovsang og bønn er aktiviteter som mange også utfører hjemme, men deltakere forteller at både bønnen og lovsangen får mer kraft når den utføres av flere personer i fellesskap. Dette kan forstås som en følge av den delte oppmerksomheten og følelsesmessige betydningen av interaksjonsritualet.

Middagsgudstjeneste

Jeg går gjennom forsamlingslokalet og inn på kjøkkenet. Langs hele kjøkkenbenken bugner det av matretter og tilbehør. Det er både varm mat og kald mat fra ulike nasjoner. Bakerst i lokalet står det et langbord med desserter, kaker, kaffe, te og annen drikke.

Etter en liten stund ønsker en av lederne i kirken oss velkommen og sier at vi kan gå og sette oss inne i kafeen fordi vi skal spise før det skal være gudstjeneste i dag. Jeg ser etter et sted å sette meg. En dame sier «det er en ledig plass her». Jeg spør om jeg kan sitte der. «Ja, vær så god», sier hun. Jeg setter meg ned og introduserer meg selv. Hun forteller at hun heter Maria.

Lederen ønsker velkommen igjen. Han starter med å si at menigheten er så takknemlige for at koronarestriksjonene er opphevet og at vi kan ha middagsgudstjeneste igjen. Det er veldig lenge siden sist. Det er mange som nikker. Han sier at han ser at det er flere nye folk i menigheten i dag. «Dere er spesielt velkomne», sier han. Vi får beskjed om at vi kan forsyne oss av maten, og vi går og forsyner oss. Når vi har satt oss igjen, snakker jeg med Maria. Jeg har ikke sett henne i kirken før. Hun har gått i menigheten i mange år, men forklarer at hun stort sett har fulgt gudstjenestene digitalt under koronapandemien. Før pandemien pleide hun å komme i kirken. Hun gikk i mange menigheter før hun fant en som hun følte seg hjemme i. Hun fant en familie her i denne menigheten, forteller hun.

En annen kvinne, Caroline, kommer og setter seg sammen med oss. Hun sier at hun synes at det er veldig fint at alt blir oversatt til engelsk siden det er mange som ikke snakker så godt norsk. Maria spør Caroline om hun også opplevde at et religiøst fellesskap var viktig da hun kom til Norge. «Ja, veldig», svarer hun. «Integrering handler ikke bare om bunad og marsipan-kake.» Hun fortsetter med å si at det ikke betyr at hun har noe imot det, men at man trenger noe mer. Maria sier at hun fant en åndelig familie her. Caroline nikker. Maria utdyper: «Vi har jo en biologisk familie og en åndelig familie».

Hjemmet og den åndelige familien

I tillegg til de ordinære gudstjenestene arrangerer menigheten middagsgudstjenester én gang i måneden. Da tar alle med seg en matrett de har laget hjemme og spiser sammen. Ved å ta med seg matretter som de har tilberedt hjemme, åpner deltakerne opp og deler elementer ved sine egne mattradisjoner og sine egne hjem.

Hjem handler også om sosiale praksiser som vi gjør for at det skal bli hjemlig (Boccagni & Kusenbach, 2020, s. 599). Det å dele måltider er en sentral aktivitet i et hjem, som de fleste deltakerne gjør med sine nærmeste slektninger eller med gjester som kommer på besøk. Det å dele et måltid muliggjør en ganske annen form for kommunikasjon mellom deltakerne enn det den felles gudstilbedelsen gjør i en ordinær gudstjeneste. I samtalene rundt bordene snakkes det om løst og fast, og da er det ikke nødvendigvis fokus på den felles troen, selv om disse møtene mellom folk finner sted i kirken.

Caroline nevner språket som gjør noe med tilgjengeligheten gjennom at møtene er rettet mot både de som snakker norsk og de som snakker engelsk. Det muliggjør en bredere deltakelse og er en av grunnene til at det er et så stort mangfold i hvem som deltar i gudstjenestene, da ikke alle menigheter tilbyr dette.

Caroline snakker også om det å være en del av et religiøst fellesskap som viktig for integrering. Integrering handler ikke bare om å bli kjent med norske tradisjoner, men også om nære relasjoner med mennesker som deler samme livssyn. Både Caroline og Maria mener at de har funnet en åndelig familie i menigheten. Den åndelige familien er knyttet sammen gjennom en felles tro og et slektskap som brødre og søstre gjennom denne troen. Det hadde ikke Maria funnet i noen annen menighet hun hadde besøkt i byen. En av følgene av vellykkede interaksjonsritualer er det Collins kaller gruppesolidaritet, eller opplevelsen av å være en del av gruppen (2004, s. 49). Som Maria og Caroline påpeker, kan det å være en del av en (åndelig) familie være et av resultatene av å delta i menigheten.

Meningsfulle relasjoner

Menigheten har ulike elementer som vi også finner i et hjem. Som Gullestad skriver, handler hjem om både et fysisk sted og om det sosiale fellesskapet som er knyttet til dette stedet (1989). Hjem handler om mennesker (Scharp et al., 2016). Boccagni og Kusenbach (2020) skriver at et viktig aspekt ved hjem er nettopp meningsfulle (sosiale) relasjoner med andre mennesker. Det å ha viktige mennesker rundt seg kan skape en følelse av hjem og lette på følelsene av hjemlengsel.

Disse relasjonene blir skapt gjennom praksiser som blir utført i hjemmet, i dette tilfellet menigheten. De sosiale relasjonene er her basert på den felles gudstilbedelsen. Når medlemmene i menigheten sier at de føler seg hjemme, begrunnes det blant annet med relasjonene de har med de andre som er der. Ruth sier om menigheten at «det er en familie av Guds barns. [...] Det spiller ingen rolle hvilken nasjonalitet eller hudfarge personen har, vi er alle Guds barn». Troen knytter de dermed sammen som en åndelig familie. Ruth forklarer at de hele tiden sjekker hvordan de andre har det. «Hvis vi finner ut at en av våre folk er syk eller en av våre folk har problemer, så står vi hele kirken som en familie sammen for denne personen og problemene denne personen går gjennom.» De stiller altså opp for hverandre på mange måter slik det er forventet at familiemedlemmer gjør.

Martha bekrefter utsagnet til Ruth når hun sier at hun i kirken har en del personer hun «virkelig kan kalle sin familie». Hun vektlegger det å «føle at de genuint bryr seg om deg» og at «det alltid er rom for å prate med noen dersom du trenger det» som et viktig aspekt ved det å tilhøre menigheten. Det handler altså om å ha et nettverk som kan bidra med sosial støtte. Å ha folk man kan stole på som man kan komme til dersom man trenger å snakke med noen.

Elisabeth og David, et ungt par, snakker om betydningen av det sosiale nettverket de har i menigheten når de har små barn og deres familie ikke er nærheten. Elisabeth sier:

Da jeg fikk [barnet], de første to ukene var jeg litt svak, du vet, etter fødselen. Så folk fra kirken, de lagde mat for meg, og de kom med mat til meg i to uker. Det var så hyggelig. [...] Det viser kjærlighet. Så jeg følte meg ikke så ensom fordi vi har kirken og vi har venner der, så det var veldig fint.

Elisabeth var hjemmевærende og hadde ikke så mye nettverk utenfor kirken, så det betydde veldig mye å ha venner der. Medlemmene i kirken har mye omsorg for hverandre og stiller opp for hverandre som en familie. Paret forteller at det som er mest utfordrende med å ha små barn når de bor langt hjemmefra, er å finne noen som kan bidra med barnepass. De synes ikke at det er så lett å spørre venner (fra kirken) om de kan sitte barnevakt.

Det viser kjærlighet når folk bare tilbyr seg: «Dere, vi kan sitte barnevakt». Det er våre brødre og søstre fra kirken. De sier: «Dere, på lørdag kan vi komme og sitte barnevakt, så du kan gå på date med mannen din». [...] Derfor føler vi oss hjemme her. Fordi vi har en stor familie, en diger familie her.

Igjen er det menneskene som skaper en følelse av hjem. De er der for hverandre og fyller på denne måten roller som den biologiske familien vanligvis ville ha hatt.

I begge feltfortellingene og i intervjuene blir *familie* trukket fram. Familie handler her ikke om biologi, men om et sosialt konstruert fenomen som får sin mening gjennom sosial interaksjon (Gubrium & Holstein, 1990, s. 12). Når lederen og medlemmene i menigheten sier at menigheten er familie, betyr det ikke at alle i menigheten deler biologisk slektskap med hverandre, men at det er andre aspekter som gjør menneskene her til en familie. Det handler også om hvilken funksjon mennesker har overfor hverandre som gjør at de ser på hverandre som familie. Mens det i en familie er biologisk slektskap som knytter folk sammen (enten de vil eller ei), er det i menigheten først og fremst felles tro og praksiser som bringer folk sammen. I likhet med i en familie viser folk i menigheten mye kjærlighet og omsorg for hverandre. Det er nettopp de meningsfulle sosiale relasjonene som oppstår her og følelsene som atmosfæren medfører, som skaper en følelse av hjem.

Føles som hjemme

I tillegg til meningsfulle relasjoner, som deltakerne får gjennom den åndelige familien, handler opplevelsen av hjem også om følelser (Scharp et al., 2016). Maria sier at det kun er i denne menigheten hun *føler seg hjemme*. Mange av deltakerne snakker om nettopp kjærligheten de føler de får gjennom de sosiale relasjonene. Deltakerne har en grunnleggende omsorg for hverandre.

For det andre er et viktig aspekt ved følelser knyttet til atmosfæren og praksisene som finner sted i menigheten. Lydia sier at denne kirken «representerer kirken min hjemme [i hjemlandet], og det er stedet hvor jeg får åndelig føde». Solomon sier dessuten at

Du føler deg litt hjemme. Selv om du ikke er i [hjemlandet], er dette det vi er vant til. Dette er samme type kirke som vi har hatt hjemme, så vi føler også samme atmosfære. Selv om det er andre ansikter, kan du likevel føle deg hjemme. [...] Det får meg ikke til å føle at jeg opplever noe annerledes, men heller liknende ting som jeg har vært vant til. Hjemme i [hjemlandet] var kirken stor, men her er den ikke så stor, men likevel er alt, hvordan vi tilber, hvordan vi priser Gud og hvordan de forkynner, nesten det samme.

For Lydia og Solomon gjør det at kirken ligner på kirken i hjemlandet, at de føler seg mer hjemme i kirken i Norge. Det handler dessuten om å ha muligheten til å delta i lignende aktiviteter som de gjør i hjemlandet sitt. Aktivitetene handler (i dette tilfellet) om religiøse praksiser. Praksisene er de samme, noe som også gjør at atmosfæren ligner den de opplever i kirken i hjemlandet. Det samsvarer med Sharp og medarbeidere (2016), som skriver at følelser er et viktig aspekt ved hjem. Dersom man føler det samme som man gjør hjemme, kan dette bidra til å redusere hjemlengsel og føre til at man føler seg hjemme langt hjemmefra. Elisabeth forteller at

Jeg føler at jeg hører til her, så i kirken føler jeg fred. Jeg føler ro. Jeg føler at jeg har kjent folk i ti eller tjue år, så jeg føler at jeg er hjemme. [...] Jeg kan bare invitere folk hjem til meg [...] og når vi kommer til søndagsmøter, er det alltid gøy, det er alltid kjærlighet, det er alltid glede der, så vi nyter virkelig denne tiden. Du føler

Guds nærvær der, så det er det viktigste når Guds familie samles, så det er fantastisk. [...] Du føler deg ikke ensom, du føler at «ok, jeg har folk som kan oppmuntre og hjelpe meg». Du føler at dette bare er Guds store familie.

Et viktig utfall av interaksjonsritualene er at det skapes en emosjonell energi (Collins, 2004, s. 49). De positive erfaringene fra tidligere samlinger fører til forventninger til fremtidige møter. At det alltid er gøy og at det alltid er kjærlighet og glede, vitner om tilstedeværelsen av emosjonell energi hos Elisabeth. Denne emosjonelle energien blir gjenskapet uke etter uke på gudstjenestene, og det utgjør dermed en kjede av ritualer. Det å dele religiøs tro bidrar til å skape en tilhørighet hos medlemmene. En tilhørighet til noe kjent og som bidrar til å redusere ensomhet. David sier at

Vi ble integrert veldig raskt. Derfor følte vi at vi var på riktig sted. [...] Da vi kom hit, var det som om «wow, vi passer som puslespillbrikker». Vi fikk venner, og vi ble kjent med hverandre der, og det gikk veldig fort. Vi følte oss virkelig hjemme.

Han forklarer at det han mener med hjemme, er at

du føler ikke avstand til folk. Noen ganger når du er i kirken, så er det ledere der og jeg kan snakke med dem om det og det og det, men ikke om det og det og det. Så du føler en viss avstand. Når vi kom hit, følte vi «wow!», vi har selvfølgelig respekt [for lederne], men vi føler ikke avstand, så vi kan snakke om alt. Vi kan dele hva vi føler, og de kan dele hva de føler. Det går begge veier. Når du er med familie, så er det en plass hvor du har lyst til å slappe av, ikke sant? Når du kommer hjem, vil du ikke vise deg frem, du vil bare være deg selv. Det er derfor vi føler at vi alle er oss selv. Jeg mener, de spiller ikke [...] vi spiller ikke når vi kommer, vi bare slapper av.

Hjemme er et sted der man kan senke skuldrene og der en bare kan være seg selv. Et sted der ingen later som de er noe de ikke er og hvor det ikke settes spørsmålstegn ved hvorfor du er der. Dette bidrar til å skape tillit mellom folk og tilhørighet.

Husfellesskap

Møtene foregår ikke bare i kirken, men også i private hjem gjennom såkalte *husfellesskap*. Menigheten har flere ulike husfellesskap i løpet av uka rettet mot ulike grupper i menigheten. I husfellesskapene møtes medlemmene i kirken i private hjem. Det finnes en internasjonal gruppe, en studentgruppe og tidligere fantes det også en russisktalende gruppe. Møtene i den internasjonale gruppa foregår på engelsk. En deltaker på den internasjonale husgruppa sier at disse møtene er mer som «interaktive samlinger» eller «veiledningsøkter» hvor det er rom for å stille spørsmål og diskutere ulike aspekter ved de religiøse tekstene som kan være vanskelige å forstå, da betydningen ofte må leses mellom linjene. Det er det ikke rom for på gudstjenestene. Det er også rom for å «be for hverandre» og «dele våre vitnesbyrd», fortsetter han. En annen deltaker sier: «Gjennom uka har du kanskje hatt det vanskelig eller hatt noen problemer, men når du kommer til husfellesskapet og folk deler sine vitnesbyrd og deler Guds ord, så blir du oppmuntret og påminnet om at du er tross alt ikke er alene, og du finner hjelp.»

Møtene i studentgruppa foregår på norsk. «Studentgruppa gir deg rom til å kunne være i fellesskap på en litt mindre skala. [...] i studentgruppa har man litt mer rom for å bli kjent med andre folk og spørre dem om å hjelpe deg med bønn eller finne på noe sosialt [...]»

Den russisktalende husgruppa som eksisterte tidligere, ble også brukt til å diskutere bibeltekster og oppklare usikkerhet rundt disse tekstene. I tillegg ga den medlemmene et rom hvor de kunne snakke sammen på morsmålet, noe som gjorde det lettere å uttrykke seg og søke råd og veiledning fra andre. Husfellesskapene gjør relasjonene mellom medlemmene mer personlige. Det er rom for å prate med hverandre, dele vitnesbyrd og personlige utfordringer med hverandre.

Å møtes hjemme

Det er en fredag kveld midt i juni. Jeg har tatt bussen til ukas husfellesskap i den internasjonale gruppa sammen med Peter, en mann jeg har blitt kjent

med i menigheten. Vi kommer nesten et kvarter for tidlig. Vi går opp trappa til det hvite trehuset til Ezekiel. Ringeklokka virker ikke, så Peter banker ivrig på døra i tre–fire omganger før det omsider dukker opp et lite barneansikt i vinduet som vender ut mot trappa. Ansiktet forsvinner like fort igjen da hun springer til døra for å åpne for oss. Når vi har kommet inn og tatt av oss skoene, sier Peter til de fire barna som er der, at han har en overraskelse til dem. Han drar opp den ene kvikkklunsjen etter den andre fra bæreposen han har med seg. Barneansiktene lyser opp, og de spør faren sin høflig om de får lov til å spise dem nå. Det får de lov til.

Vi går inn i stua. På den ene siden står det et langbord med te og småkaker. På motsatt side står det to sofaer i et hjørne, og på veggen henger det en stor TV-skjerm. Midt i rommet er det en peis. Siden vi er de første som kommer, setter vi oss ned i en av sofaene. Det ser ut som vi kommer på en helt vanlig ettermiddag. Alle barna til Ezekiel er i stua, og etter en liten stund kommer Ezekiel ned trappa og ønsker oss velkommen og sier at det er godt å se oss.

Etter en liten stund kommer også Solomon og Ruth. Det er flere som har gitt beskjed om at de er litt sene, så vi begynner møtet før alle har kommet. Noen følger møtet online og er med på den store TV-skjermen. Peter tar gitaren sin ut av gitarveska og begynner å synge en sang som heter «Praise is Rising». De andre begynner å synge med. Mens vi synger, kommer Samuel, Philip og kona hans Hannah og deres to barn. Den eldste sønnen på syv år går opp i etasjen over der de andre barna er, mens ettåringen blir med inn på møtet. Både Samuel og Philip har med seg hver sin gitar og spiller og synger med mens de kommer gående inn i stua. De setter seg ned på hver sin ende av rommet slik at det nå er tre gitarer jevnt fordelt rundt i rommet. Med det samme sangen slutter, begynner Philip å spille og synge en annen sang. De andre henger seg på med en gang. «You are a way maker, miracle worker, promise keeper, light in the darkness, my God that is who you are.» Folk synger med mye kraft og energi, spesielt stemmene til Philip og Samuel høres veldig godt.

Ezekiel begynner å takke Gud mens det foregår rolig gitarspilling i bakgrunnen. Når han er ferdig, begynner Hannah å synge, og også nå henger resten seg på med gitar og sang. Mens de voksne synger, veksler ettåringen til Philip og Hannah mellom å krabbe fornøyd rundt i stua og å sitte på gulvet og klappe. Det er en rolig og tålmodig unge som fort får alles oppmerksomhet. Det er en dynamikk som veksler mellom forkynnelse, bønn, sang og musikk. Når en sang er ferdig, begynner noen å synge en annen sang, og alle henger seg på.

Etter at Ezekiel har snakket mye, gir han rom til at alle kan dele sine vitnesbyrd. Han spør om noen vil dele noe. Solomon sier at han og kona bør begynne. De giftet seg i forrige uke. Han sier at han er så takknemlig for at han har fått gifte seg med sin vakre kone. Dagen ble finere enn de noensinne kunne ha ønsket seg, sier han. Han takket alle som hjalp dem med forberedelsene. Alle han snakket med, var litt skeptiske til at de skulle ha bryllupet utendørs. «Hva gjør dere hvis det blir regn?», hadde de sagt. Solomon hadde fulgt med på værmeldingene, og det hadde blitt meldt regn, helt fram til selve dagen, men de fikk finere vær enn de kunne håpe på, med strålende solskinn. Han takker Gud for det. Samuel sier at han hadde lagt merke til at Solomon snudde seg vekk da bilen med bruden kom. Samuel var bekymret for at han ikke kjente igjen bilen, siden han så en annen vei. Solomon sier at det var for å prøve å ikke gråte. Philip skyter inn med en humoristisk undertone: «Du prøvde å være en mann!» Alle ler, inkludert Solomon og Ruth.

Det hjemlige aspektet blir ekstra tydelig når medlemmene møtes hjemme i et privat hjem. Det gjør noe med atmosfæren og stemningen. Vi kan trekke noen paralleller til gurdwaraen (Bertolani et al., 2021) ved at det er noen fysiske og symbolske grenser som må krysses for å komme helt inn i den mest intime og personlige delen av menigheten. Husfellesskapene har en mye mer uformell karakter enn det gudstjenestene i kirken har. Deltakerne er invitert inn i hjemmet, det gis rom for en mer aktiv deltakelse og medlemmene blir kjent med hverandre på en helt annen måte enn det rammen rundt gudstjenestene tillater. Det innebærer også en viss form for eksklusivitet i at det etableres en grense til det som er utenfor. Det er en liten og intim gruppe, og du må være en del av menigheten for å vite om disse møtene. Det er med andre ord visse grenser som må krysses for å ta del i fellesskapet.

De fleste som var med i husfellesskapet, hadde vært i bryllupet til Solomon og Ruth. Paret giftet seg på et tidspunkt da pandemien gjorde det vanskelig for familiene deres å reise til Norge for å delta i bryllupet og hjelpe til med planlegging og organisering. Da stilte folk i menigheten opp og gjorde bryllupet mulig. Medlemmene i husgruppa hadde bidratt til planleggingen og gjennomføringen av bryllupet. Det betydde mye for brudeparet, som ikke hadde den biologiske familien til stede. «Selv om vi var langt unna, med mange fremmede, følte det fortsatt som hjemme, fordi disse menneskene er som familie, i bunn og grunn er de familie. [...] så selv om min virkelige familie, som i biologisk familie, ikke kunne være her, var kirken, som Guds familie,

her. Folk sto på og gjorde ting for oss, så det var bare fantastisk. Så dette er ansvaret vi skylder hverandre og kjærligheten vi har å dele med hverandre. Det er fantastisk», sier Ruth.

Tette trosfellesskap

Innledningsvis spurte jeg om religiøse menigheter kan bidra til å skape fellesskap. Feltfortellingene og intervjuene gir oss et innblikk i en menighet og hva den betyr for folk. Først og fremst er menigheten et trosfellesskap. Deltakerne møtes på bakgrunn av en felles tro og praksisene knyttet til denne. Folk kommer til menigheten for å motta forkynnelse gjennom preken, for å be og for å delta i lovsang. Gjennom de religiøse praksisene tilbringer medlemmene mye tid sammen, og det oppstår tette bånd mellom folk som ligner de som finnes mellom familiemedlemmer. De blir medlemmer av en åndelig familie.

Gjennom (åndelige) familiære bånd skapes det sosiale relasjoner basert på tillit. Folk kan dele sine problemer med andre og søke veiledning og sosial støtte hos hverandre. Det innebærer at folk stoler på hverandre og at de tør å være sårbare overfor hverandre. Det blir ofte formidlet både av ledere og av medlemmer, at menigheten er en familie, at de er brødre og søstre. Å være en del av en familie innebærer en trygghet gjennom relasjoner av tillit. Samtidig innebærer det forpliktelser og en forventning om at en skal stille opp for hverandre. Medlemmer i kirken er til stede for hverandre, noe som betyr spesielt mye i de store øyeblikkene i livet som en fødsel eller et bryllup. Det skapes altså meningsfulle relasjoner. Deltakelsen i trossamfunnet kan dermed bidra til å skape en følelse av å være hjemme.

Hjem handler om fellesskap mellom mennesker. Det foregår imidlertid ikke bare i kirken, men også hjemme i private hjem. Dette er med på å skape en mer intim og trygg sfære hvor det er rom for en annen type deltakelse enn i kirken.

Gjennom interaksjonsritualene som finner sted i møtene i kirken og i hjemmene, oppstår det en følelse av gruppesolidaritet. Gruppen blir styrket fra innsiden, og vi kan dermed si at det skapes sammenbindende sosial kapital (Putnam, 2000). Denne sammenbindende kapitalen bidrar samtidig til at det

skapes grenser mot dem som er utenfor. Det er vanskelig å komme inn dersom en ikke deler samme tro som de som er en del av gruppa. Dette kan betegnes som negativ sosial kapital, altså de negative sidene av sosial kapital (Furseth, 2008, s. 159). Det å møtes i hjemmene innebærer en form for eksklusivitet i at det kun er for de innvidde.

Et annet aspekt er at det skapes sterke forventninger om at medlemmene skal bruke mye tid i menigheten. Mange deltar i aktiviteter knyttet til menigheten flere dager i uka, slik som gudstjenester, husfellesskap og bønnegruppe, og tilbringer også tid med folk utenom de organiserte møtene. Dersom en ikke møter opp, sender menigheten melding og spør hvordan det går. Dette illustrerer omsorgen medlemmene i fellesskapet har for hverandre, men for noen kan det diskuteres om det ikke også kan oppfattes som at det praktiseres en viss grad av sosial kontroll.

At deltakerne snakker om menigheten som et hjem og en familie, sier likevel mye om viktigheten av disse religiøse fellesskapene for personer med minoritetsbakgrunn. For mange innvandrere er trossamfunnet ofte det første fellesskapet de oppsøker når de kommer til Norge, og mange har sitt sosiale nettverk primært fra disse fellesskapene. Marianne Gullestad skriver at

De aller viktigste verdier hjemmet står for, er kanskje identitet, integrasjon og mening. Mennesker skaper verdier ved å lage en ramme, altså hjemmet, som symboliserer disse verdiene. I hjemmet og gjennom hjemmet skaper vi en følelse av retning og *mening*. (Gullestad, 1989, s. 59)

Vi kan si at menigheten bidrar til å skape en ramme som innbefatter bestemte verdier og praksiser. Når deltakerne finner igjen den samme rammen i et nytt land, kan dette bidra til å skape en følelse av å være hjemme. Medlemmene er integrert i et fellesskap ved å være en del av dette hjemmet. De trenger ikke å rettferdiggjøre hvorfor de er der, og de kan være seg selv. Det er et sted hvor de kjenner de sosiale konvensjonene og hvordan man skal oppføre seg. Det er noe kjent. Vi kan derfor snakke om fellesskap som identifikasjon (Tjora, 2018, s. 74).

Kan vi derfor si at deltakelse i menigheten fører til integrering – eller virker det segregerende, altså at det oppstår et parallellsamfunn? Et lukket fellesskap separat fra resten av samfunnet? Selv om menigheten har medlemmer

fra mange ulike bakgrunner, er ikke menigheten opprettet med et integreringsformål. Noen vil kanskje argumentere for at det gjennom menigheten skapes et sammenbindende fellesskap på siden av majoritetssamfunnet. Selv om menigheten i sine gudstjenester i utgangspunktet er åpent for «alle», så kan vi diskutere hvor tilgjengelig den er for utenforstående. De fleste personer som ikke har en religiøs overbevisning, ville ikke oppsøke dette fellesskapet uten å ha en grunn til det. Det karismatiske aspektet vil nok for mange også være litt overveldende. Mye av møtevirksomheten foregår dessuten i private hjem, kun for de innvidde. Jeg vil likevel argumentere for at det å ha et sted å føle tilhørighet bidrar til å skape integrering i et fellesskap. Selv om menigheten knytter sammen mennesker som deler en religiøs overbevisning, knytter den også sammen mennesker på tvers av etnisitet, nasjonalitet, alder og språk. Den kan dermed også bidra til brobygging.

Robuste fellesskap?

Jeg har i dette kapitlet undersøkt hva slags type fellesskap som oppstår mellom mennesker i en kristen menighet med medlemmer fra mange ulike bakgrunner. Jeg har gjennom flere feltfortellinger tatt for meg ulike religiøse møter og analysert disse som eksempler på interaksjonsritualer. Møtene i menigheten samler et mangfold av mennesker på ett sted. Gjennom felles fokus rettet mot tilbedelse gjennom bønn og lovsang deler deltakerne en felles emosjonell opplevelse. Alt dette fører til solidaritet eller en følelse av medlemskap i en gruppe. De blir medlemmer i en åndelig familie av brødre og søstre med felles tro. Gjennom denne familien skapes det tette bånd preget av tillit og et nettverk av folk som stiller opp for hverandre. Selv om det ikke eksisterer et biologisk slektskap mellom (alle) medlemmene i trossamfunnet, har de sosiale roller og funksjoner som ligner de som finnes mellom familiemedlemmer som deler biologisk/juridisk slektskap. Medlemmene tilbyr hverandre sosial støtte og stiller opp for hverandre i hverdagen og i de store øyeblikkene i livet. At deltakerne snakker om menigheten som et hjem og en familie, sier noe om viktigheten av religiøse fellesskap for personer med minoritetsbakgrunn. På bakgrunn av en felles tro oppstår det sammenbindende sosial kapital mellom

medlemmene. Men, dette impliserer samtidig at det skapes grenser til dem som er på utsiden.

Så, kan vi si at det religiøse fellesskapet i menigheten er robust? Det å være ny i et land og være langt fra sitt hjemland og sin familie kan være utfordrende. Det å ha et nettverk av mennesker rundt seg som alltid er der når man trenger støtte, betyr mye for medlemmer med minoritetsbakgrunn. I dette kapitlet har jeg sammenlignet menigheten med en familie, og på mange områder fungerer den som en familie. Det er likevel noe som gjør menigheten forskjellig fra en familie. Mens relasjonene i en familie (som regel) er stabile over tid, er en menighet mer flyktig i at det alltid vil være folk som kommer og går. Folk flytter på seg, og det foregår en utskifting av medlemmer. Deltakelsen er dermed preget av en viss grad av midlertidighet. Denne midlertidigheten er nok særlig til stede i menigheter hvor det er mange medlemmer med minoritetsbakgrunn. Som vi har sett, er det mange som føler et fellesskap gjennom identifikasjon med elementer fra kirken i hjemlandet. Til tross for at det er mye bevegelse av folk, er fellesskapet basert på en felles gudstilbedelse og vil likevel derfor fortsette å bestå, selv om menneskene som er en del av det, ikke alltid er de samme. På denne måten kan vi si at det religiøse fellesskapet likevel er robust.

Referanser

- Bertolani, B., Bonfanti, S. & Boccagni, P. (2021). At home in the gurdwara? Religious space and the resonance with domesticity in a London suburb. *Religion*, 51(3), 423–442. <https://doi.org/10.1080/0048721x.2021.1916787>
- Boccagni, P. & Kusenbach, M. (2020). For a comparative sociology of home: Relationships, cultures, structures. *Current Sociology*, 68(5), 595–606. <https://doi.org/10.1177/0011392120927776>
- Collins, R. (2004). *Interaction ritual chains*. Princeton University Press.
- Cook, K. S. (2001). Trust in society. I K. S. Cook (Red.), *Trust in society* (s. xi–xxviii). Russell Sage Foundation.
- Furseth, I. (2008). Social Capital And Immigrant Religion. *Nordic Journal of Religion and Society*, 21(2), 147–164. <https://doi.org/10.18261/ISSN1890-7008-2008-02-02>
- Gubrium, J. F. & Holstein, J. A. (1990). *What is family?* Mayfield Publishing Company.
- Gullestad, M. (1989). *Kultur og hverdagsliv: På sporet av det moderne Norge*. Universitetsforlaget.
- Loga, J. M. (2012). *Trossamfunn, innvandring, integrasjon: en kunnskapsoversikt*. Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor.
- Misztal, B. (1996). *Trust in modern societies: The search for the bases of social order*. Polity Press.
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.
- Scharp, K. M., Paxman, C. G. & Thomas, L. J. (2016). «I Want to Go Home»: Homesickness Experiences and Social-Support-Seeking Practices. *Environment and Behavior*, 48(9), 1175–1197. <https://doi.org/10.1177/0013916515590475>
- Schilke, O., Reimann, M. & Cook, K. S. (2021). Trust in Social Relations. *Annual Review of Sociology*, 47(1), 239–259. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-082120-082850>
- Statistisk sentralbyrå. (2022, 1. september). *Trus- og livssynssamfunn utanfor Den norske kyrkja*. <https://www.ssb.no/kultur-og-fritid/religion-og-livssyn/statistikk/trus-og-livssynssamfunn-utanfor-den-norske-kyrkja>
- Tjora, A. H. (2018). *Hva er fellesskap*. Universitetsforlaget.
- Ødegård, G., Loga, J., Steen-Johnsen, K. & Ravneng, B. (2014). *Fellesskap og forskjellighet: Integrasjon og nettverksbygging i flerkulturelle lokalsamfunn*. Abstrakt forlag AS.